

УДК 930.253:929 (477) (Перетц В. М.)

Андрій Шаповал,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА В. М. ПЕРЕТЦА
У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ АРХІВОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті на основі аналізу епістолярію історика літератури, мистецтвознавця, академіка Всеукраїнської академії наук В. М. Перетца, що зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відображено діяльність вченого щодо розвитку українознавчих студій та збереження українських історико-культурних цінностей в Росії. Розкрито роль В. М. Перетца у поверненні з Росії в Україну її національних реліквій, зокрема, унікальних збірок видатних колекціонерів В. О. Шавинського і П. П. Потоцького.

Ключові слова: В. М. Перетц, епістолярій, Всеукраїнська академія наук, українознавство, історико-культурні цінності, колекційні збірки.

Постать видатного історика літератури, мовознавця, мистецтвознавця, академіка Петербурзької (з 1914 р.) і Української академії наук (з 1919 р.) Володимира Миколайовича Перетца (1870–1935 рр.) останніми роками привертає до себе все більшу увагу дослідників [1–4]. Учений відіграв значну роль у становленні українознавства та організації українського наукового життя на початку ХХ ст. Як професор Київського університету Святого Володимира (1903–1914 рр.) В. М. Перетц домагався створення кафедр української історії, літератури, мови, етнографії, звичаєвого права та виступав за скасування заборони української мови. Учений був дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (з 1908 р.), головою філологічної секції Українського наукового товариства у Києві (з 1908 р.), брав участь у заснуванні 1918 р. Української академії наук (з 1921 р. Всеукраїнська академія наук, далі – ВУАН), створив і очолював Товариство дослідників української історії, письменства і мови у Ленінграді (з 1921 р.) та керував Комісією давнього українського письменства ВУАН (з 1927 р.).

Оскільки на сьогоднішній день в українській історіографії відсутній повний життєпис В. М. Перетца, надзвичайно цінним джерелом для дослідження його життя та наукової діяльності є епістолярна спадщина

вченого. В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) відкриті листи В. М. Перетца, які він надсилав з Петрограда (Ленінграда) у Київ до видатного українського літературознавця, академіка (з 1919 р.), віце-президента (1922–1928 рр.) та голови господарської управи (1924–1928 рр.) ВУАН Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939 рр.). У цій статті ми ставимо за мету проаналізувати кореспонденцію В. М. Перетца до С. О. Єфремова та визначити їхній інформаційний потенціал.

Листи В. М. Перетца до С. О. Єфремова у кількості 73 одиниці містяться у фонді 257 ІА НБУВ «Колекція документів вчених України, репресованих у 30-х, 40-х та 50-х рр. ХХ ст.». Хронологічно документи охоплюють період з 22 лютого 1923 р. до 17 травня 1929 р. Переважна більшість листів В. М. Перетца написана українською мовою, якою вчений володів досить добре, і лише 7 із 73 – російською.

Епістолярій В. М. Перетца розкриває окремі сторінки наукової та видавничої діяльності вченого в галузі українознавства у 1920-х рр. Зокрема, у листах йдеться про роботу літературознавця над монографією «Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Русі XII віку». Підготувавши дослідження про видатний твір Київської Русі, В. М. Перетц кілька років не міг знайти видавця для своєї праці. Коли пропозиція надрукувати розвідку надійшла з України, вчений з вдячністю на неї погодився, вже не розглядаючи варіанти про можливу її публікацію в Росії. У листі С. О. Єфремову від 14 лютого 1926 р. В. М. Перетц, висловлюючи подяку за друк своєї праці у ВУАН, зазначив: «Щодо «Слова» – то я поки буду живий – пам'ятатиму, що мені зробила Українська Академія, а особисто Ви та Агатангел Юхимович [Кримський]» [10, арк. 7 зв.]. 1926 р. монографія В. М. Перетца про «Слово о полку Ігоревім» побачила світ у Києві.

Епістолярій містить інформацію про роботу В. М. Перетца над низкою українознавчих праць. Зокрема, вчений працював над великою статтею про одного з перших дослідників і видавців української народної поезії Миколу Андрійовича Цертелєва, про якого у листі до С. О. Єфремова від 13 березня 1929 р. він писав, що «для свого часу це була людина дуже цікава й незвичайна» та «щирий народолобець» [13, арк. 2, 2 зв.]. Проте ця розвідка так і не побачила світ.

Говориться у листах і про роботу В. М. Перетца над історією українського письменства XV–XVIII ст. для «Нарисів слов'янської філології

й історії культури», що видавав у Берліні та Лейпцигу видатний німецький мовознавець і славіст Макс Юліус Фасмер. В. М. Перетц і М. Ю. Фасмер були добре знайомі ще з 1910-х рр., коли останній викладав у Санкт-Петербурзькому університеті. Володимир Миколайович відгукнувся на пропозицію М. Ю. Фасмера написати для «Нарисів» історію української літератури, і, більше того, долучив до цієї роботи академіка АН СРСР М. Н. Сперанського, який мав відобразити історію письменства періоду Київської Русі, та С. О. Єфремова, що погодився висвітлити історію української новітньої літератури [8, арк. 9–10 зв.; 12, арк. 20, 20 зв.].

У листах йдеться про підготовку В. М. Перетцем низки доповідей для виступів на засіданнях Історично-філологічного відділу ВУАН, таких як «Іван Вишенський і польська література XVI–XVII ст.» (1923); «Українська белетристика у XVII віці та збірник оповістей священика Григорія Шаргородського з 1660 р.» (1924); «Про дослідження тексту «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського» (1928) тощо [5, арк. 1; 8, арк. 2 зв.; 12, арк. 17 зв.].

Листи висвітлюють працю В. М. Перетца над складанням бібліографії давнього українського письменства, яка, як наголошував історик літератури, була «незайва річ для всіх, хто працює на цьому полі, бо багато відомостей губиться через те, що такої бібліографії ще немає» [5, арк. 7]. В. М. Перетц також мав намір скласти опис усіх відомих українських рукописів. «Це – зазначав учений – буде головною підвалиною для кожного начерку історії письменства; бо тепер ми не маємо певних джерел для історії давнього письменства, а те, що ми знаємо – порозкидано по книгарнях» [8, арк. 3 зв.].

Однією з основних тем, якої торкається В. М. Перетц у своїх листах до С. О. Єфремова, є проблема розвитку українознавчих студій в Росії та діяльності Товариства дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді. Товариство було засноване у грудні 1921 р. з ініціативи В. М. Перетца, А. І. Ляценка та інших вчених і до 1923 р. мало назву Товариство прихильників української історії, письменства та мови. Головою Товариства, що діяло як частина Історично-філологічного відділу ВУАН, був В. М. Перетц, який регулярно надсилав до Києва звідомлення про його діяльність. Товариство стало справжнім осередком наукового і культурного життя українців у Ленінграді. Його члени досліджували проблеми історії, літератури, мови, фольклору, етнології та мистецтва українського народу і розповсюджували знання з україністики серед громадськості міста.

Систематично влаштовувалися публічні засідання членів Товариства, на яких заслуховувалися повідомлення про результати досліджень, відзначалися ювілеї українських літераторів і вчених.

Діяльність Товариства дослідників української історії, письменства та мови, його досягнення і проблеми знайшли широке відображення у листах В. М. Перетца до С. О. Єфремова. Зокрема, у листі від 10 березня 1924 р. містяться відомості про організацію та проведення Товариством у Ленінграді урочистого зібрання з нагоди 110-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. На святковому заході, який відвідало понад 100 осіб, з доповідями виступили В. М. Перетц («Садок вишневий». Пам'яті Т. Г. Шевченка) та члени Товариства В. О. Щавинський («Т. Г. Шевченко і Рембрант»), В. Т. Боцяновський («Гуманізм Т. Г. Шевченка») і К. О. Копержинський («Шевченкове «Послання до мертвих і живих і ненарождених земляків») [7, арк. 1–2].

На засіданнях членів Товариства дослідників української історії, письменства та мови нерідко відбувалися зустрічі з київськими науковцями та літераторами, які відвідували Ленінград. Так, з листів В. М. Перетца дізнаємося, що з доповідями у Товаристві виступали український літературознавець, науковий співробітник ВУАН і керівник Комісії для складання біографічного словника М. М. Могилянський [10, арк. 4], українська поетеса і перекладачка В. О. Черняхівська [10, арк. 5] та ін. Чимало листів присвячено питанню публікації у Києві праць членів Товариства, що були підготовлені на базі документів, виявлених у ленінградських і московських архівах і бібліотеках.

В. М. Перетца турбувало постійне недофінансування потреб Товариства дослідників української історії, письменства та мови. Він негативно поставився до рішення українського уряду, який відмовився виділити кошти на діяльність етнографічної секції [9, арк. 10], що утворилася при Товаристві 1925 р., і робота якої була однією з найдієвіших.

В. М. Перетц прагнув розширити представництво ВУАН у Росії, зокрема, у листах обговорювалася можливість організації у Ленінграді інституту (кафедри) українознавства, який би діяв під егідою ВУАН і досліджував українську історію, літературу, мову та мистецтво. На жаль, через брак коштів та пасивність українського уряду цей проект не вдалося здійснити [9, арк. 10]. Вкотре В. М. Перетц підняв питання про необхідність заснування у Ленінграді української наукової організації 1925 р., коли на базі РАН створювалася АН СРСР, яка мала отримати статус всесоюдної

академічної установи, тоді як ВУАН залишалася республіканською науковою установою, бо уряд України не бажав підтримувати наукові установи поза межами країни. Учений шкодував, що за таких обставин він нічого не зможе зробити, щоб «піднести значення й додати поваги тій установі (ВУАН – автор)», яка для нього є «найважливішою, бо живою й здатною до розвитку» [9, арк. 1–2 зв.].

Більш реалістичною виявилася ідея В. М. Перетца щодо створення на базі ВУАН Комісії давнього українського письменства, про яку йдеться у його листі від 5 листопада 1927 р. Комісія займалася складанням бібліографії давнього українського письменства, розшуком у архівах і бібліотеках пам'яток давньої і середньої літератури, готувала до друку та здійснювала їх філологічне дослідження. В. М. Перетцу вдалося залучити до цієї роботи як київських вчених, так і науковців Ленінграда, Москви та Одеси. Так, у листах Володимир Миколайович інформує С. О. Єфремова, що до співпраці з Комісією він залучив своїх учнів: московських літературознавців М. К. Гудзія, який досліджував збірник оповідань «Велике Зерцало» в українських перекладах і С. О. Бугославського, який вивчав літературні пам'ятки XI–XIII ст. Саме дослідження С. О. Бугославського «Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба» вийшло 1928 р. у Києві як перший том збірника Комісії «Пам'ятки мови та письменства давньої України». У Ленінграді в рамках діяльності Комісії активно працювали В. П. Адріанова-Перетц, що досліджувала «Хождение» Даніїла Паломника, С. О. Щеглова, яка опрацьовувала матеріали до стародавньої української епіграматичної поезії, С. Д. Балухатий, що готував до видання невідомі твори Йосафата Кунцевича та ін. [5, 4 зв. – 5 зв.].

Як свідчать листи, В. М. Перетц всіляко намагався сприяти поверненню до науково-культурних установ України пам'яток української історії та культури, що перебували у Росії. Так, чимало зусиль приклав В. М. Перетц для організації перевезення до Києва великої колекції відомого мистецтвознавця В. О. Щавинського, який був дійсним членом Товариства дослідників української історії, письменства і мови у Ленінграді. 1918 р. В. О. Щавинський оформив заповіт, у якому своєю колекцією, що складалася із шедеврів живопису та гравюри майстрів нідерландської, фламандської, амстердамської, дельфтської, французької, мадридської та інших шкіл і фотознімків картин, а також збірки старовинних порцеляни, фаянсу й скла та велику бібліотеку з історії мистецтва і рідкісні книги з українознавства заповів передати до України. 1923 р. колекціонер подав до ВУАН заяву, у

якій підтвердив своє рішення, висловлене у заповіті. Після того, як 28 грудня 1924 р. В. О. Щавинський трагічно загинув від рук бандитів, його дружина Оксана Олексіївна Щавинська, маючи намір здійснити волю чоловіка, вирішила передати всю колекцію та бібліотеку ВУАН. Вона звернулася до Товариства дослідників української історії, письменства і мови у Ленінграді та особисто до В. М. Перетца як академіка ВУАН допомогти їй доправити спадок В. О. Щавинського до Києва [9, арк. 4].

16 січня 1925 р. відбулося засідання членів Товариства дослідників української історії, письменства і мови, на якому В. М. Перетц виголосив промову «Пам'яті В. О. Щавинського». Про ставлення В. М. Перетца до В. О. Щавинського знаходимо інформацію у листах Володимира Миколайовича до С. О. Єфремова, де В. О. Щавинського охарактеризовано як «чесну, щире, розумну людину» та українського патріота [8, арк. 12 зв.]. В одному з листів В. М. Перетц згадував, що Василь Олександрович «часто говорив, що Київ – столиця України – мусить мати як можна більше таких речей, що належать до історії мистецтва, умисне збирав та мріяв, що коли небудь він зо всіма своїми колекціями перебереться до Києва!» [9, арк. 7].

Багато зробив В. М. Перетц для збереження та популяризації наукової спадщини професора В. О. Щавинського, який був автором понад 20 статей про технологію давньоруського живопису та образотворчих робіт Т. Г. Шевченка. Володимир Миколайович разом із дійсним членом Товариства дослідників української історії, письменства і мови, мистецтвознавцем й художником С. П. Яремичем підготував довідку про наукову діяльність В. О. Щавинського, яку надіслав до ВУАН [9, арк. 4 зв.]. В. М. Перетц також написав некролог, присвячений В. О. Щавинському, який переслав до Києва М. С. Грушевському для публікації у часописі «Україна».

Щодо колекційних збірок В. О. Щавинського, то після його загибелі В. М. Перетц звернувся до керівників ВУАН, зокрема до її президента В. І. Липського, неодмінного секретаря А. Ю. Кримського і віце-президента С. О. Єфремова з проханням підтримати справу про передачу ВУАН спадщини мистецтвознавця. Зокрема, у листі С. О. Єфремову від 2 січня 1925 р. В. М. Перетц писав: «Цю справу треба порушити негайно, не відкладаючи ad Calendas graecas, бо вдову можуть викинути з помешкання: вона не може платити за 3 хатини, бо нічого не має... крім сердечного бажання виконати останню волю свого чоловіка – його обов'язок відносно до України» [5, арк. 2 зв.].

Не чекаючи відповіді з Києва, В. М. Перетц власним коштом розпочав упаковувати речі зі збірок В. О. Щавинського для перевезення їх до України, що треба було зробити якнайшвидше, бо Ермітаж теж мав бажання «наложити лапу на решту колекції» [9, арк. 6 зв.]. Річ у тому, що, хоча В. О. Щавинський і заповідав свою колекцію Україні, у 1918 р. значну її частину він змушений був передати на тимчасове збереження до Ермітажу. Після смерті Василя Олександровича співробітники Ермітажу планували доукомплектувати його колекційну збірку у музеї. Проте вже 10 лютого 1925 р. В. М. Перетц повідомляв листом С. О. Єфремова, що він відправив залізницею до Києва 39 ящиків колекції В. О. Щавинського та, на прохання українського вченого-антрополога А. З. Носова, ще 2 ящика з книгами для Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка при ВУАН. В. М. Перетц також інформував, що сам А. З. Носов мав перевезти до Києва автопортрет Т. Г. Шевченка, віднайдений В. О. Щавинським [9, арк. 3, 3 зв.].

Зібрання В. О. Щавинського, що благополучно дісталася Києва, спочатку зберігалася у Кабінеті українського мистецтва ВУАН, яким керував історик мистецтва, академік О. П. Новицький, а згодом була передана до Музею мистецтв ВУАН. Додамо, що у 1926 р. зусиллями заступника директора Музею мистецтв ВУАН С. О. Гілярова до України була перевезена й та частина колекції В. О. Щавинського, що зберігалася в Ермітажі.

Клопотався В. М. Перетц й про призначення пенсії удові колекціонера. У своїх листах до очільників ВУАН він звертав увагу на те, що, передавши українській академії збірки чоловіка, О. О. Щавинська залишилися «без жоднісіньких засобів до життя». На переконання В. М. Перетца, призначення пенсії Оксані Олексіївні стало б належною оцінкою й заслуг В. О. Щавинського, зважаючи на значимість наукових праць ученого, «його жертву (що коштує не менше, як 20–30 тисяч карбованців)...» [9, арк. 14–15]. В. М. Перетц попереджав, що зволікання у вирішенні цього питання може відвернути колекціонерів та їхніх спадкоємців від бажання передавати свої збірки до ВУАН, а також створити негативний імідж українській академії, яка, на його думку, «повинна бути національним осередком, до котрого збігатимуться жертви культурних людей» [9, арк. 17]. ВУАН звернулося до Управління науковими установами НКО УСРР (далі – Укрголовнаука) з клопотанням щодо виплати О. О. Щавинській одноразової грошової допомоги в розмірі 500 карбованців та призначення їй пенсії найвищої категорії, яке так і не було задоволено.

Переймався В. М. Перетц також долею великої колекції української старовини, яку зібрав ще один із членів Товариства дослідників української історії, письменства і мови, військовий історик та мистецтвознавець П. П. Потоцький [9, арк. 10; 10, арк. 2, 6 зв.]. Унікальна колекція містила бібліотеку, що нараховувала близько 15 тисяч томів, у тому числі рукописні книги XII ст., стародруки XVII ст., книги з бібліотеки Т. Г. Шевченка з його автографами та книги з автографами Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. П. Котляревського, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, Марка Вовчка та ін., рідкісні атласи, альбоми, картини, малюнки та гравюри, ікони, портрети гетьманів і військових діячів, універсали Б. Хмельницького, І. Брюховецького, І. Мазепи та інших гетьманів, актові матеріали, листи, родинні архіви, збірки старовинних меблів, порцеляни, кришталю, зброї, коштовностей тощо.

1921 р. П. П. Потоцький, щоб уберегти колекцію від зазіхань російських державних установ і уникнути розпорошення зібрання, розпочав перемовини з представниками ВУАН про бажання подарувати всю свою колекцію Україні та перевезти її до Києва. Але Укрголовнаука, до якої звернулася ВУАН з проханням посприяти у перевезенні збірки П. П. Потоцького з Ленінграда до Києва, мала намір придбати лише ті речі колекції, що були пов'язані з Україною. Управління науковими установами НКО УСРР запропонувало В. М. Перетцу з'ясувати думку П. П. Потоцького щодо продажу частини його зібрання, а також зробити опис колекції, її наукову експертизу та комерційну оцінку. Проте В. М. Перетц відмовився виконувати це доручення, оскільки поділяв думку П. П. Потоцького щодо збереження цілісності його колекції [9, арк. 10 зв.]. Зрештою, всю колекцію було привезено до Києва у липні 1927 р. та розміщено у Києво-Печерській лаврі. На її базі організувався Музей України, яким завідував П. П. Потоцький.

В. М. Перетц сам був видатним колекціонером стародруків і рукописів, для придбання яких учений не шкодував ані зусиль, ані коштів. Стародруки і рукописи він відшукував в антикварних лавках і букіністичних крамницях, купував і обмінював їх у приватних осіб, які нерідко просто дарували пам'ятки писемності видатному науковцю. В. М. Перетцу вдалося зібрати одну із найбільших на той час приватних колекцій стародавніх рукописів, серед яких значна кількість мала українське походження. Як дослідник історії української літератури В. М. Перетц з особливою старанністю збирав все, що стосувалося стародавньої писемності України,

розраховуючи на те, що з часом його власні збірки «не оминуть Києва» [10, арк. 9].

В. М. Перетц неодноразово звертався до керівників ВУАН з пропозиціями придбати пам'ятки української історії та культури, які знаходилися в Росії, для наукових установ України. Зокрема, у листі від 11 червня 1924 р. він пропонував С. О. Єфремову обміняти для бібліотеки ВУАН стародруки в академіка АН СРСР М. Н. Сперанського, який, як зазначав В. М. Перетц, був «дуже прихильний до українського культурного руху» [8, арк. 2].

Інкони траплялися випадки, коли власники раритетів, у тому числі й українці, думали не про збереження культурних цінностей свого народу, а продавали їх, керуючись комерційними інтересами. Це викликало нерозуміння та осуд з боку В. М. Перетца. 9 березня 1925 р. у листі до С. О. Єфремова вчений наголосив, що не може «байдуже дивитись, як у Ленінграді різні особи розпродають українські стародруки XVI–XVIII вв.» та рукописи і попросив прислати йому «мандат» для придбання культурних пам'яток для української академії. «Маючи такого доручення – писав В. М. Перетц – я міг би використати його, щоб зробити деякий вплив на сумління наших ленінградських українців, що трохи часом забувають про свої громадські обов'язки – берегти своє для своєї наукової установи» [9, арк. 8–9].

За нагоди та якщо дозволяли кошти В. М. Перетц скуповував у Росії для київських дослідників і наукових установ ВУАН й рукописи неукраїнського походження. Так, 1926 р. він за рекомендацією академіка АН СРСР І. Ю. Крачковського придбав у Л. Савельєвої арабський та перський рукописи, маючи надію, що вони зацікавлять А. Ю. Кримського або будуть корисними для співробітників Інституту сходознавства ВУАН [9, арк. 10].

У листі від 2 липня 1927 р. В. М. Перетц рекомендував ВУАН придбати у колишнього народника, публіциста Миколи Григоровича Кулябка-Корецького 76 листів, які надіслав йому український статистик, етнограф, фольклорист і громадський діяч Олександр Олександрович Русов. У листах йшлося про наукові праці О. О. Русова у галузі статистики, наводилися його вірші та біографічні дані, зокрема, відомості про час перебування Олександра Олександровича у в'язниці у 1893 р., де він відбував покарання за нелегальне перевезення книг з Галичини до підросійської України. На

думку В. М. Перетца, ці листи могли б стати у нагоді Комісії для дослідів над історією громадських течій ВУАН [11, арк. 5, 5 зв.].

З листів можна дізнатися про негативне ставлення В. М. Перетца до боротьби за лідерство у ВУАН між С. О. Єфремовим і А. Ю. Кримським з одного боку та М. С. Грушевським з іншого, оскільки вчений небезпідставно вважав, що вона може привести до руйнації ВУАН. Висловлюючи свою думку з цього приводу, В. М. Перетц наголошував: «Ми всі працюємо на одного государя – на народ український, і коли він дізнається про оці «війни» – не пам'яне він нас і наших сучасників «не злим – тихим словом»!» [9, арк. 9 зв.]. Намагаючись зменшити руйнівну активність М. С. Грушевського, В. М. Перетц написав йому листа, у якому повідомив про можливість обрання М. С. Грушевського академіком АН СРСР і заради цього порадив йому «втихомиритись», бо, як нагадав Володимир Миколайович, «добра слава лежить, а дурная – біжить» [11, арк. 25].

Водночас непрості стосунки склалися між М. С. Грушевським і самим В. М. Перетцем. Володимир Миколайович був одним із тих українських учених, хто привітав повернення М. С. Грушевського із-за кордону для роботи у ВУАН. У листі від 22 січня 1924 р. він писав С. О. Єфремову: «Мабуть кияни і не поділяють моїх надій, можливо, що дехто з них почувши мою думку висловлену так щиро, скаже, що я себе компрометую в очах людей до нього (М. С. Грушевського – автор) неприхильних, але скажіть щиро і не криючись – в кого з наших знайомих та приятелів є стільки запалу до науки і хисту до організації наукової роботи?» [6, арк. 1 зв.].

Конфлікт з М. С. Грушевським розпочався після заснування у 1927 р. при ВУАН Комісії давнього українського письменства. Причиною конфлікту стала конкуренція між вченими щодо публікації пам'яток давньої української літератури. На думку В. М. Перетца, цим мала б займатися Комісія давнього українського письменства, яку він очолював, тоді як Археографічній комісії ВУАН під керівництвом з М. С. Грушевського слід було б зосередитися на виданні пам'яток української історії [11, арк. 21 зв.]. Дійшло до того, що почалася боротьба за співробітників-фахівців у галузі української літератури. Без відома В. М. Перетца Комісією давнього українського письменства покинув і перейшов працювати до М. С. Грушевського літературознавець Степан Юхимович Гаєвський. Такий же тиск з боку М. С. Грушевського здійснювався і на українського історика літератури і мови, дослідника «Києво-Печерського патерика»

Дмитра Івановича Абрамовича, якого В. М. Перетц долучив до співпраці з Комісією давнього українського письменства [12, арк. 35–36].

Ускладнювало діяльність Комісії давнього українського письменства ВУАН і критичне ставлення до її роботи деяких академіків АН СРСР, зокрема, історика літератури і бібліографа Миколи Костянтиновича Нікольського, який висловлював незадоволення, що паралельно з Комісією для видання пам'яток давнього російського письменства, яка діяла при АН СРСР, була створена аналогічна комісія при ВУАН, тобто Комісія давнього українського письменства, яка, на його думку, не мала морального права видавати пам'ятки «домонгольського письменства». На цей закид М. К. Нікольського Володимир Миколайович відповів, що «в галузі наукових досліджень та взагалі наукової праці – неможливо встановлювати ніякої монополії. Що хоч пам'ятками давнього письменства користувалися всі письменні люди давньої Русі, але це не значить, що всі ці пам'ятки – великоруського походження» [11, арк. 16–17 зв.].

Підсумовуючи ставлення російських академіків до українських вчених, В. М. Перетц відмічав у листі до С. О. Єфремова: «у нас панує відверте україножерство. Я відчуваю це на своїй особі. Ідеї централістично-московські тепер в моді в колах «вчених». Я не помилюся, коли скажу, що крім Вернадського та Омелянського майже вся АН СРСР ставиться дуже неприхильно до українців, обвинувачуючи їх в «шовінізмі!» [12, арк. 5, 5 зв.].

Слід сказати, що у своїх листах В. М. Перетц досить докладно розповідав С. О. Єфремову про наукове життя в АН СРСР, її реформування у другій половині 1920-х рр., прийняття нового Статуту всесоюзної академії та обрання нових членів до АН СРСР. При цьому події в АН СРСР він оцінював з точки зору їх впливу на діяльність ВУАН. Так, розмірковуючи над виборами академіків до АН СРСР і ВУАН, В. М. Перетц зауважував: «Ви добре знаєте як невелике число вчених спеціалістів є в нашій республіці. Коли Академія Наук СРСР почне обирати нових членів, вона – неминуче – забере ще декого з УАН, і може – чимало таких членів, що потрібні в Києві, наслідком чого може з'явитись така думка, що УАН – більше не потрібна, коли існує АН СРСР з таким самим складом як і УАН» [11, арк. 18]. Ставлячи запитання «Як запобігти цьому?», В. М. Перетц вважав, що в «час усякого «скорочення» штатів та посад» краще було б обирати до складу академіків ВУАН «осіб, що не мають тісного зв'язку з АН СРСР» [12, арк. 4 зв.].

В. М. Перетц завжди намагався залучити до роботи в українській академії талановитих учених, від яких, як зазначав Володимир Миколайович, «можна сподіватись праць дуже корисних для української науки» [9, арк. 18], і в листах до С. О. Єфремова він рекомендував підтримувати науковців «здібних, знаючих, енергійних, працюючих у галузі українознавства» [7, арк. 1–2]. Зокрема, В. М. Перетц привітав обрання у 1926 р. членами-кореспондентами ВУАН представників Товариства дослідників української історії, письменства і мови А. Я. Ляценка та В. П. Адріанової-Перетц. Остання, на переконання В. М. Перетца, «цілком заслуговувала бути навіть дійсним членом» [9, арк. 18 зв.]. У листі до С. О. Єфремова від 12 січня 1926 р. Володимир Миколайович зазначав, що це обрання надасть науковцям ще «більшого духу і бажання працювати в галузі українознавства» [10, арк. 9].

Додамо, що сподівання В. М. Перетца справдилися. Так, В. П. Адріанова-Перетц протягом 1925–1932 рр. майже всі свої праці друкувала українською мовою у виданнях ВУАН. У Києві вийшли такі її праці, як «Сцена та костюм в українському театрі XVII–XVIII вв.» (1925), «Данило Корсунський – паломник XVI віку» (1926), «Полтавські прислів'я в записках 1850-х рр.» (1926), «З діяльності єзуїтів на Україні і Білорусі наприкінці XVI ст. за новими документами» (1927), «До історії пародії на Україні в XVIII віці – «Служба пиворізам» 1740 р.» (1928) та ін. У листах В. М. Перетца міститься інформація про висунення у 1929 р. кандидатури В. П. Адріанової-Перетц на обрання у дійсні члени ВУАН, наводиться характеристика її діяльності на ниві українознавства [13, арк. 4 зв.]. Але в умовах адміністративного тиску тодішньої влади на українську науку В. П. Адріанова-Перетц змушена була зняти свою кандидатуру.

В. М. Перетц також рекомендував обрати членом-кореспондентом ВУАН літературознавця і книгознавця Сергія Івановича Маслова [11, арк. 19, 27] (членом-кореспондентом АН УРСР він став 1939 р.). Пропонував обрати у дійсні члени ВУАН відомого мовознавця-україніста Є. К. Тимченка, і, в разі необхідності, зголошувався організувати підтримку при обранні Є. К. Тимченка з боку російських академіків [10, арк. 9 зв.] (член-кореспондент АН СРСР з 1929 р.). Вважав, що корисними для ВУАН будуть літературознавець Софія Олексіївна Щеглова та філолог і письменник Василь Васильович Сиповський [11, арк. 19, 27], яких теж, на думку В. М. Перетца, бажано б було обрати членами-кореспондентами української академії, що, на жаль, не було зроблено.

Листи розкривають намагання В. М. Перетца допомогти вченим, які зазнали гоніння і репресій або були звільнені з роботи. Так, у листі від 27 березня 1928 р. він просить С. О. Єфремова підшукати хоч яку-небудь посаду для академіка, голови Візантологічної комісії ВУАН, автора праць з церковно-релігійного життя в Україні Федора Івановича Міщенко, який у березні 1928 р. був виключений зі складу дійсних членів ВУАН і не мав засобів для життя [12, арк. 12 зв.]. В. М. Перетц також прохає надіслати до Ленінграда для талановитої письменниці та перекладачки Ганни Борисівни Нікольської мандат, що вона є науковим співробітником Комісії давнього українського письменства ВУАН, щоб спростувати обвинувачення слідчих органів у дармоїдстві [12, арк. 33 зв., 34]. Згодом, коли Г. Б. Нікольська буде заарештована, від неї вимагатимуть дати показання-компромати на В. М. Перетца. Підтримав В. М. Перетц і самого С. О. Єфремова під час цькування останнього, зазначаючи у своєму листі до опального академіка, що ці нападки лише викликають почуття гидливості до переслідувачів, тоді як до самого С. О. Єфремова – повагу [12, арк. 35].

1928 р. почалися неприємності і у самого В. М. Перетца: в академії з'явилася справа з доносами на вченого, а у часописах було опубліковано декілька негативних рецензій на його праці. Це відобразилося й на спілкуванні між В. М. Перетцем і С. О. Єфремовим, листи яких стали доходити до адресатів у набагато довший строк, що наводило на думку, що вони переглядалися компетентними органами [12, арк. 8]. За таких обставин у Володимира Миколайовича неодноразово виникало бажання написати заяву про звільнення з посади академіка ВУАН, але його стримувала думка, що праця, яку він організував в українській академії, не тільки залишиться без керівника, а й «загине» [12, арк. 12 зв.]. У листі від 6 листопада 1928 р. В. М. Перетц пише С. О. Єфремову, що все, що стосується ВУАН, його дуже «турбує та хвилює», і наголошує, що якщо його з якоїсь причини звільнять з української академії, він все рівно буде працювати у галузі історії української стародавньої літератури [12, арк. 30].

Останній лист В. М. Перетца до С. О. Єфремова був написаний 17 травня 1929 р., напередодні скандально відомих виборів дійсних членів до ВУАН, які проходили за участі представників наркомату освіти УСРР та під їх тиском. Передчуваючи проблеми, В. М. Перетц прогнозував, що «виборна процедура... не принесе – ні нам радощів, ні академії лаврів», і додавав: «Але як терпіти – терпіти аж до кінця: можливо цим терпінням – врятуємося; а як буде навпаки – підемо з чистим серцем – геть чисто

поступившись усіх неприємностей, що зв'язані тепер нерозлучно з «почесним званням» нашим» [13, арк. 5, 5 зв.].

21 липня 1929 р. у Києві С. О. Єфремова було заарештовано й звинувачено в організації та керівництві «Спілкою визволення України». Не уникнув репресій і В. М. Перетц, якого арештували 11 квітня 1934 р. у Ленінграді за сфабрикованою справою про так звану «Російську національну партію» та вислали на три роки до Саратова, де він і помер 24 вересня 1935 р.

Проте збереглися листи В. М. Перетца до С. О. Єфремова, аналіз яких свідчить про великий вклад видатних вчених у становлення та розвиток української науки та збереження національних історико-культурних цінностей. Введення листів до наукового обігу значно розширить джерельну базу дослідження життя та діяльності науковців.

Список використаних джерел

1. *Василіук О. Д.* Листи В. Перетца до А. Кримського у фондах Інституту рукопису НБУВ / О. Д. Василіук // Східний світ. – 2010. – № 3. – С. 5–9.
2. *Матвеева Л. В.* Доля академіка Перетца / Л. В. Матвеева // Матвеева Л. В. Нариси з історії Всеукраїнської академії наук. – Київ : ВД «Стилос», 2003. – С. 231–260.
3. *Рева Л.* Невідомі сторінки біографії Володимира Миколайовича Перетца / Л. Рева // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 559–568.
4. *Стахієва Н. В.* Культуротворча діяльність В. М. Перетца в контексті української національної ідеї кінця XIX – початку XX століття / Н. В. Стахієва // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : філософія, культурологія, соціологія. – 2013. – Вип. 5. – С. 70–78.
5. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 257, оп. 5, спр. 68, 9 арк.
6. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 69, 1 арк.
7. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 70, 2 арк.
8. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 73, 13 арк.
9. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 74, 18 арк.
10. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 75, 10 арк.
11. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 76, 27 арк.
12. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 77, 39 арк.
13. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 78, 5 арк.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016.

UDC 930.253:929 (477) (Peretz V. M.)

Andrii Shapoval,

Ph. D., Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Epistolary heritage in the collections of the Institute of Archival Science of the Vernadsky National Library of Ukraine

In article on the basis of the analysis of the prominent epistolary historian of literature, linguist, art historian, academician of the Petersburg and All-Ukrainian academies of Sciences V. M. Peretz the activities of the scientist on the development of Ukrainian studies and preservation of ukrainian historical and cultural values in Russia is reflected. The source of the study was the correspondence of V. M. Peretz with literary critic, academician and Vice-President of the Ukrainian Academy of Sciences S. O. Efremov, which is stored in the collections of the Institute of Archival Science of the Vernadsky National Library of Ukraine. The role of the academician V. M. Peretz, which was one of the founders and chairman of the society of researchers of ukrainian history, writings and language in Leningrad, in returning from Russia to Ukraine ukrainian national relics is opened, including a unique collection of prominent collectors V. O. Shchawinskiy and P. P. Pototsky. Emphasized the desire of V. M. Peretz to project a positive image of the Ukrainian Academy of Sciences as a national centre bringing together researchers of ukrainian history and collectors of religious relics. It is lit up the activities of V. M. Peretz in the collection of ancient books and manuscripts, most of which were of Ukrainian origin that is evidence of the particular interest of the scholar to Ukraine, its history and culture.

Keywords: V. M. Peretz, epistolary, All-Ukrainian Academy of Sciences, Ukrainian studies, historical and cultural value, the collection meeting.

УДК 930.253:929 (477) (Перетц В. Н.)

Андрей Шаповал,

канд. ист. наук, старш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Эпистолярное наследие академика В. Н. Перетца в фондах Института архивоведения

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

В статье на основе анализа эпистолярия выдающегося историка литературы, языковеда, искусствоведа, академика Петербургской и Всеукраинской академий наук В. Н. Перетца отражена деятельность ученого по развитию украиноведения и сохранению украинских историко-культурных ценностей в России. Источником исследования стала переписка В. Н. Перетца с литературоведом, академиком и вице-президентом Всеукраинской академии наук С. А. Ефремовым, которая хранится в фондах Института архивоведения Национальной библиотеки Украины

имени В. И. Вернадского. Раскрыта роль академика В. Н. Перетца, который был одним из учредителей и председателем Общества исследователей украинской истории, письменности и языка в Ленинграде, в возвращении из России в Украину национальных украинских реликвий, в том числе уникальных собраний выдающихся коллекционеров В. А. Щавинского и П. П. Потоцкого. Подчеркнуто стремление В. Н. Перетца к созданию позитивного имиджа Всеукраинской академии наук как национального центра, объединяющего исследователей украинской истории и коллекционеров национальных реликвий. Освещена деятельность В. Н. Перетца по собиранию коллекции старинных книг и рукописей, значительная часть которых имела украинское происхождение, что является свидетельством особого интереса ученого к Украине, ее истории и культуре.

Ключевые слова: В. Н. Перетц, эпистолярный, Всеукраинская академия наук, украиноведение, историко-культурные ценности, коллекционные собрания.